

# KAN F.A. HAYEKS INTERPRETATIE VAN HET RAWLSIAANS RECHTVAARDIGHEIDSCONCEPT ALS LEGITIEM BESCHOUWD WORDEN?

Carl Ceulemans<sup>1</sup>

*Summary – Is Hayek's interpretation of Rawlsian justice legitimate? – Anyone who wants to discuss the concept of social justice, cannot do so without mentioning Rawls' 'A Theory of Justice'. This is also true for F.A. Hayek. In his 'The Mirage of Social Justice', Hayek says: " ... after careful consideration I have come to the conclusion that what I might have to say about John Rawls' 'A Theorie of Justice'(1972) would not assist in the pursuit of my immediate object because the differences between us seemed more verbal than substantial". This is an intriguing statement: Hayek, an important neo-liberal thinker claims that he has no substantial differences with Rawls. In this article we will ask ourselves two questions: on what grounds does Hayek formulate his interpretation? and do these grounds allow Hayek to formulate his thesis?*

## Inleiding

Wie het vandaag de dag wil hebben over sociale rechtvaardigheid, kan moeilijk om John Rawls' "A Theory of Justice" (Rawls, 1972) heen. Er wordt zelfs gesteld dat men "ofwel in het kader van Rawls zijn theorie moet werken, ofwel uitleggen waarom men dit niet doet"(Lassman in Tivey en Wright, 1992, 197). Zo ook voor Friedrich A. Hayek. In de inleiding van "The Mirage of Social Justice", (Hayek, 1976) een werk dat verscheen vier jaar na "A Theory of Justice", erkent Hayek de belangrijkheid van Rawls magnum opus. Wie echter gehoopt had in het boek van Hayek een uitvoerige bespreking te vinden van Rawls' rechtvaardigheidstheorie, komt bedrogen uit. Hayek verwijst al bij al slechts éénmaal naar Rawls' rechtvaardigheidstheorie. Op het eerste gezicht een toch wel vreemde vaststelling. Hayek licht echter zelf een tipje van de sluier op, wanneer hij het volgende stelt in de inleiding van zijn werk:

*"In one instance the feeling that I ought to justify my position vis-à-vis a major recent work has also contributed to delay the completion of this volume. But after careful consideration I have come to the conclusion that what I might have to say about John Rawls' A Theory of Justice (1972) would not assist in the pursuit of my immediate object because the differences between us seemed more verbal than substantial."* (Hayek, 1976, XII-XIII)

Ook dit is niet vanzelfsprekend. Hayek, de geestelijke vader der neo-liberale denkers, die onomwonden verklaart dat hij geen substantiële meningsverschillen heeft met Rawls over de invulling van het sociale rechtvaardigheidsconcept. Rawls, die toch algemeen beschouwd wordt als een belangrijk, zoniet de belangrijkste vertegenwoordiger

<sup>1</sup> De auteur is als onderzoeker verbonden aan de leerstoel filosofie van de Koninklijke Militaire School

ger van de sociaal-liberale denkstroming. Redenen genoeg dus om eens na te gaan hoe Hayek tot deze stelling komt. Vooraleer we echter beginnen met de eigenlijke analyse van Hayeks interpretatie, moet eerst nagegaan worden hoe Hayek zelf over sociale rechtvaardigheid denkt. Deze Oostenrijkse econoom maakt in zijn politiek-filosofisch oeuvre een onderscheid tussen twee soorten sociale rechtvaardigheid: distributieve en procedurele rechtvaardigheid.<sup>2</sup> Bij distributieve rechtvaardigheid staat het rechtvaardig verdelen van de materiële welvaart in de samenleving centraal. De distributie van het produkt van sociale coöperatie moet zodanig gebeuren dat ieder dat deel krijgt wat hem toekomt. De tweede variant laat een heel andere rechtvaardigheidsinvulling zien. Hierbij gaat het niet zozeer om de rechtvaardige verdeling van de welvaart, maar om het doen naleven van een aantal fundamentele samenlevingsregels. Of nog, niet het verdelingsresultaat, maar wel de manier waarop dat resultaat tot stand komt, is het onderwerp van sociale rechtvaardigheid. Een rechtvaardige samenleving is in dit geval geen samenleving waar ieder datgene krijgt wat hem toekomt, maar een samenleving waar ieder zich houdt aan een aantal gemeenschappelijk geldende abstracte regels. Voor Hayek vormen distributieve en procedurele rechtvaardigheid twee mekaar uitsluitende begrippen: ofwel is de ene variant van toepassing, ofwel de andere, maar niet beide.

In een eerste gedeelte zullen we nagaan waarom volgens Hayek deze twee varianten dichotomisch van aard zijn. We stellen ons ook de vraag of dat begrippenpaar echt wel zo dichotomisch is als Hayek het laat uitschijnen. In het tweede gedeelte komen we dan tot het eigenlijke onderwerp: het legitimiteitsonderzoek van Hayeks interpretatie van het rawlsiaans rechtvaardigheidsconcept. Hierbij zullen twee vragen centraal staan:

1. Wat is het uitgangspunt van Hayeks interpretatie?  
(Waarop baseert hij zich?)
2. Laat die uitgangstelling de door Hayek geformuleerde conclusie toe?

## 1. Hayeks dichotomische rechtvaardigheidsconstructie

De invulling van een concept zoals sociale rechtvaardigheid is geen evidente zaak. Wat volgens de ene sociaal rechtvaardig is, is dat nog niet noodzakelijk voor de andere. Sommigen zijn van oordeel dat de leden van de samenleving datgene moeten krijgen waar ze recht op hebben (vraag is dan natuurlijk: waar hebben ze recht op?) Anderen dan weer, zijn van mening dat een samenleving maar sociaal rechtvaardig is, wanneer iedereen datgene krijgt wat hij verdient. Voor nog anderen is er maar sprake van sociale rechtvaardigheid als ieder krijgt wat hij nodig heeft (Miller, 1976, 27). Kortom, als iemand stelt dat iets sociaal rechtvaardig of onrechtvaardig is, dan is dat zeker geen objectieve vaststelling. Integendeel zelfs, het feit dat men iets gaat bestempelen als

<sup>2</sup> Het gebruik van het begrip “social justice” in Hayeks oeuvre is soms nogal verwarrend. Fundamenteel onderscheidt Hayek twee vormen van sociale rechtvaardigheid: “distributive justice” en kortweg “justice”. De eerste variant is volgens Hayek vandaag de dag dominant. Vandaar dat hij soms het begrip “sociale rechtvaardig” gebruikt, wanneer hij meer specifiek “distributieve rechtvaardigheid” bedoelt. De tweede variant (“justice”) is, zoals verder zal blijken, strikt procedureel van aard. Nu, om eventuele verwarringen te vermijden zullen we hier het begrip “sociale rechtvaardigheid” als neutraal beschouwen. We zullen het dus hebben over distributieve en procedurele rechtvaardigheid als specifieke invullingen van het concept “sociale rechtvaardigheid”.

zijnde sociaal rechtvaardig, veronderstelt immers de aanwezigheid van een norm, van een gewenste situatie, die beschouwd wordt als sociaal rechtvaardig (Perelman, 1990, 15). En, zoals blijkt uit de hierboven opgesomde rechtvaardigheidsprincipes, wil deze “gewenste situatie” er wel eens anders uitzien.

Wie het sociale rechtvaardigheidsconcept wil bestuderen, moet dus ook waarden of gewenste situaties bestuderen. Of nog anders gesteld, wie de verschillende invullingen van het sociale rechtvaardigheidsconcept wil begrijpen, moet inzicht trachten te verwerven in de onderliggende samenlevingsvisie. David Miller stelt het als volgt:

*“For if we ask why the concept in question should display such a diversity of meaning, the answer is that each version of a particular concept finds its natural home in a different way of looking at society ; and because there are several such ways of looking at society, it is quite understandable that our political concepts should display the diversity that they do.”* (Miller, 1976, 15).

Bij een bepaalde maatschappijenadering hoort een bepaald rechtvaardigheidsconcept en omgekeerd. Als we dus willen begrijpen waarom Hayek een dichotomische rechtvaardigheidsconstructie hanteert, dan moeten we het eigenlijk ook hebben over zijn samenlevingsvisie.

### 1.1. Hayeks samenlevingsvisie

Hayek ziet de mens als een imperfect wezen: de menselijke geest wordt gekenmerkt door wat hij noemt “*the permanent limitation of our factual knowledge*” (Hayek, 1973, 11) of “*the ignorance of particular facts*” (Hayek, 1973, 13). Deze basispremissie heeft een belangrijke implicatie. Doordat de mens maar over een beperkte particuliere kennishoeveelheid kan beschikken, is het organisatievermogen van de mens ook vrij beperkt. Inderdaad, het feit dat het ordenen van om het even welk fenomeen een quasi perfecte kennis vereist van alle relevante feiten, en het feit dat de menselijke geest slechts een beperkte particuliere kennis capaciteit heeft, maakt, zo stelt Hayek, dat de ordenende mens (= politieke mens) zich noodzakelijkerwijs dient te beperken tot het organiseren van relatief eenvoudige fenomenen. Waagt de mens zich toch aan de ordening van een complex fenomeen (Hayek geeft als voorbeeld de vrije marktorde), dan zal hij onvermijdelijk geconfronteerd worden met een zodanige hoeveelheid onvoorziene neveneffecten, dat zijn project als het ware gedoemd is om te mislukken. Nu, rekening houdend met dit beperkt rationeel mensbeeld, definieert Hayek twee soorten sociale structuren: de opgelegde orde of *taxis* en de spontane orde of *cosmos* (Hayek, 1991, 359).

Opgelegde ordes zijn ordes die, zoals de term zelf aangeeft, hun ontstaan vinden buiten de orde zelf. Het zijn sociale structuren die door de mens bewust werden ontworpen. Het gaat hier dus om wat men doorgaans zou kunnen bestempelen als organisaties. Bij dit soort ordes bestaat er één of ander extern orgaan, dat het geheel der sociale interacties ordent of organiseert in functie van een gemeenschappelijke doelstelling. We denken hierbij dan bijvoorbeeld aan ondernemingen, politieke partijen, leger, administratie, enz. Telkens gaat het om wat Hayek noemt, relatief eenvoudige fenomenen. Ze kunnen zonder al te veel problemen door de mens geordend worden.

Dit is evenwel niet het geval bij spontane ordes. Hier, zo stelt Hayek, hebben we doorgaans te maken met complexe fenomenen. De feitenkennis, nodig om dit soort fenomenen te ordenen, is zo immens groot, dat ze ruimschoots het bevattingsvermogen van de mens te boven gaat. De mens moet er niet op hopen ooit dergelijke sociale structuren te kunnen beheersen, laat staan te kunnen construeren. Maar, als ze niet kunnen ontworpen worden door de mens, hoe zijn ze dan wèl ontstaan? Het gaat hier om structuren die spontaan gegroeid zijn. Deze spontane ordes zijn niet het product van de menselijke rede, maar wel van het menselijke handelen. De regelmaat van het geheel der interacties vloeit als het ware voort uit de handelingen van de interagerende individuen. Door een eeuwenlang “trial and error”-proces is de mens onbewust gekomen tot een geheel van abstracte regels. Hayek noemt dit geheel van handelwijzen “*the rules of just conduct*”. Voor Hayek vormen deze regels van rechtvaardig gedrag een soort hulpmiddel of leidraad voor het ontwetende individu, die zijn doelstellingen tracht te realiseren in een complexe situatie. Ze bepalen wat het individu, in gegeven omstandigheden wel, maar vooral niet mag doen om datgene te bereiken wat hij wil (Hayek, 1973, 18).

De spontane sociale structuur bij uitstek voor Hayek, is ongetwijfeld de vrije markt-orde. Om het spontane karakter van deze orde te beklemtonen, duidt Hayek de vrije markt-orde aan met de term “catallaxy”. Dit van het Grieks afkomstige begrip (katallatein) wil zoveel zeggen als “ruilen” (Hayek, 1989, 112). De vrije markt-orde is inderdaad een orde die voortvloeit uit een confrontatie tussen vragers en aanbieders. Dit samentreffen van vraag en aanbod is eigenlijk niets anders dan een geheel van ruilactiviteiten dat plaatsvindt tussen individuen met een eigen specifieke doelstelling. Hierbij zal ieder individu trachten een maximum aan behoeftenbevrediging te bekomen met een minimum aan opofferingen en moeite. Of nog, ieder individu in de catallaxy probeert de door hem gewenste dingen zo goedkoop mogelijk aan te kopen en de door hem geproduceerde goederen en diensten zo duur mogelijk te verkopen. Essentieel voor de werking van de vrije markt-orde is, zo zegt Hayek, dat alle deelnemende individuen bij hun streven naar maximale behoeftenbevrediging, geleid worden door een soort informerend en coördinerend systeem: het prijsmechanisme (Hayek, 1971, 36). Het is namelijk op basis van de prijs der dingen, zo stelt Hayek, dat iedere “speler van het catallaxy-spel” (Hayek, 1976, 71) op ieder ogenblik zijn productie- en consumptieactiviteiten in functie van een maximale behoeftenbevrediging kan bijsturen. Nu, alle karakteristieken van een complex fenomeen zijn ook terug te vinden bij de catallaxy. Zo kan niemand ooit over die feitenkennis beschikken die noodzakelijk is om een particuliere toestand van de vrije markt-orde te verklaren of te voorspellen. Wie spreekt over de catallaxy heeft het over individuen die elk beschikken over hun eigen kennis, talenten, mogelijkheden, doelstellingen, enz. Niemand is ook maar in staat om al die gegevens centraal te bevatten, stelt Hayek. Het geheel der relevante feiten gaat ook hier de menselijke kennis capaciteit te boven. In tegenstelling tot de opgelegde orde, worden de individuen in de catallaxy niet gebonden door een gemeenschappelijke doelstelling, maar door een geheel van abstracte gedragsregels. Ze vormen het legale kader waarbinnen ieder individu, door gebruik te maken van zijn kennis en talenten, zijn doelstellingen kan nastreven.

Vertrekkend vanuit een imperfect mensbeeld, ontwikkelt Hayek een dichotomische samenlevingsvisie. Ofwèl kan de sociale structuur ontworpen worden door de menselijke rede, ofwèl is dit niet het geval. In het eerste geval spreken we van een opgelegde

orde of taxis, in het tweede van een spontane orde of cosmos. Een volgende stap is nu: hoe kunnen we, uitgaande van Hayeks samenlevingsvisie, zijn rechtvaardigheidsconstructie begrijpen?

## 1.2. *Hoe Hayeks dichotomische rechtvaardigheidsconstructie begrijpen vanuit zijn samenlevingsvisie?*

Bij Hayek vloeit het tweeledig karakter van zijn rechtvaardigheidsconcept rechtstreeks voort uit zijn dichotomische samenlevingsvisie. Zo vormt de opgelegde orde “the natural home” van de distributieve rechtvaardigheid, terwijl de procedurele variant thuishoort bij de spontane orde. Binnen elk van beide samenlevingsstructuren definieert Hayek dus een eigen specifieke rechtvaardigheidsvariant. Vraag is nu: hoe justifieert Hayek deze strikt dichotomische rechtvaardigheidsconstructie? Laten we beginnen met de relatie taxis-distributieve rechtvaardigheid.

Wie spreekt over distributieve rechtvaardigheid heeft het volgens Hayek ook noodzakelijkerwijs over taxis. Of nog, distributieve rechtvaardigheid impliceert taxis. Hoezo? Zoals reeds gesteld, betekent distributieve rechtvaardigheid dat het produkt van de sociale coöperatie zodanig moet verdeeld worden dat ieder lid van de samenleving datgene krijgt wat hem toekomt. Opdat ieder in de samenleving inderdaad dat deel van de welvaartskoek zou krijgen waarop hij of zij recht heeft, is er iets of iemand nodig die dat rechtvaardig verdelingsresultaat kan garanderen. Of nog, distributieve rechtvaardigheid kan maar gerealiseerd worden, als er een alwetend centraal orgaan aanwezig is, dat het geheel der sociaal-economische interacties zodanig kan ordenen, dat ieder individu op ieder ogenblik datgene krijgt wat hem toekomt. De distributieve variant kan volgens Hayek dus maar gerealiseerd worden binnen een volledig beheersbare en maakbare sociale structuur. En dit soort sociale orde hebben we eerder bestempeld als taxis of opgelegde orde. Zonder taxis geen distributieve rechtvaardigheid of distributieve rechtvaardigheid impliceert taxis. In een spontane orde kan er dan ook geen sprake zijn van dit soort sociale rechtvaardigheid. Maar van wat dan wèl?

Binnen de spontane orde van de catallaxy hanteert Hayek een andere variant: de procedurele rechtvaardigheid. Zoals gezegd, staat bij dit soort rechtvaardigheid niet het verdelingsresultaat zelf, maar wèl de manier waarop dit resultaat tot stand komt, centraal. Als de algemene regels door alle deelnemers van de catallaxy nageleefd worden, dan, zo zegt Hayek, is er sprake van rechtvaardigheid. Wat ook het uiteindelijk verdelingsresultaat moge zijn. Deze procedurele variant roept echter heel wat vragen op. Zo bijvoorbeeld: waarom is het handelen volgens algemene spelregels rechtvaardig te noemen? Om op deze vraag een antwoord te formuleren, moeten we even teruggaan naar wat volgens Hayek de essentie is van de catallaxy. De vrije marktorde is niets anders dan een geheel van ruilactiviteiten, uitgevoerd door naar eigenbelang strevende individuen. Ieder van die individuen is op ieder ogenblik onwetend over het geheel der relevante feiten in de catallaxy. Opdat nu iedere catallaxy-speler zijn eigen specifieke doelstellingen zou kunnen realiseren in deze complexe omgeving, heeft hij behoefte aan een hulpmiddel. En, zoals reeds eerder gezegd, is deze leidraad in de vrije marktorde aanwezig onder de vorm van zogenaamde “rules of just conduct”. De vraag blijft echter: waarin bestaat nu het rechtvaardig karakter van deze regels van rechtvaardig gedrag?

Voor Hayek is het handelen volgens deze regels rechtvaardig te noemen, omdat ze de mislukingskans van alle individuen om hun doelstellingen te realiseren, op éénzelfde manier gaat verlagen. Of nog, een spontane orde, zoals de catallaxy kan maar blijven bestaan, als iedereen op een permanente wijze deze door de evolutie gevormde regels naleeft.

*“The need to rely on abstract rules in maintaining a spontaneous order is a consequence of that ignorance and uncertainty ; and the enforcement of rules of conduct will achieve its purpose only if we adhere to them consistently and do not treat them merely as a substitute for knowledge which in the particular case we do not possess.” (Hayek, 1976, 127).*

Een andere vraag die we bij de procedurele rechtvaardigheidsinvulling kunnen stellen, is: garandeert deze variant gelijke startkansen in het catallaxy-spel? Hayek stelt onomwonden dat dit niet het geval is. Zelfs al worden de regels van rechtvaardig gedrag door iedereen perfect gerespecteerd, dan nog beginnen de catallaxy-spelers met fundamenteel verschillende startposities. De startpositie van ieder individu, zo zegt Hayek, is het produkt van “nature” en “nurture” (Hayek, 1960, 89). Dit wil zeggen dat iemands startkansen, en de daarmee verbonden verwachtingen, bepaald worden door een geheel van aangeboren capaciteiten (nature) en een geheel van sociaal-economische omgevingsfactoren (nurture). Nu is het algemeen geweten dat zowel deze biologische als sociaal-economische factoren van individu tot individu verschillen. Dit maakt dan ook, zo besluit Hayek, dat de startposities van de individuen in de catallaxy fundamenteel verschillen.

Maar, zo zou men kunnen opwerpen, is het niet mogelijk deze fundamenteel verschillende startposities gelijk(er) te maken? Dit is echter voor Hayek gewoon uitgesloten om de eenvoudige reden dat zo’n gelijke kanspolitiek niet realiseerbaar is. Iedereen kan maar over gelijke startkansen beschikken als zowel de biologische als de sociaal-economische verschillen weggewerkt worden. Nu dit is vanuit politiek oogpunt problematisch omdat de overheid nu eenmaal slechts controle heeft over een beperkt aantal factoren. Zo worden individuen bijvoorbeeld nog altijd geboren met eigen specifieke capaciteiten, en er is (voorlopig?) maar weinig dat de overheid hieraan kan doen. Nochtans is dit bezwaar niet volledig onoverkomelijk. Diezelfde overheid kan namelijk de factoren die ze wél min of meer beheerst (sociaal-economische factoren) zodanig gaan manipuleren dat er toch nog gelijke startkansen gecreëerd worden. Dit laatste kan maar, zegt Hayek, als de overheid gaat werken met een zogenaamd handicapsysteem (Hayek, 1976, 10). Dit houdt in dat diegenen die meer geluk gehad hebben bij de “natuurlijke loterij”, zullen worden bestraft of achteruit gesteld in naam van gelijke kansen. Denken we hierbij bijvoorbeeld maar aan een loopwedstrijd, waarbij de minder getalenteerde lopers met een zekere voorsprong mogen beginnen. Deze voorsprong moet zodanig zijn dat de verschillende deelnemers gelijke kansen hebben om te winnen. Als we dit naar de catallaxy toe vertalen, dan zou dit willen zeggen dat we het geheel van sociaal-economische goederen op een zodanige manier moeten gaan verdelen, dat ieder individu dezelfde kansen heeft om succesvol te zijn. Dit klinkt allemaal vrij eenvoudig, maar volgens Hayek is het dat allerminst.

Nemen we opnieuw het voorbeeld van de loopwedstrijd. Eerst en vooral moeten we over een soort objectieve schaal beschikken, die ons toelaat de lopers op basis van hun looptalent te rangschikken. Dit alleen is echter niet voldoende. We moeten ook te weten zien te komen wie welke capaciteiten heeft. Immers, we kunnen de deelnemers maar

rangschikken als we over exacte feitenkennis beschikken. Indien we ons zouden beperken tot het “ordenen” van een loopwedstrijd, dan zou dit vermoedelijk niet al te veel problemen opleveren: de omvang van het geheel der relevante feiten overstijgt in dit geval het menselijk bevattingsvermogen veelal niet. Dit is echter wel het geval bij het ordenen van een samenleving. Wie het geheel der sociaal-economische goederen op een zodanige wijze wil verdelen, dat voor alle individuen op ieder ogenblik gelijke startkansen gegarandeerd worden, moet kunnen beschikken over een immense hoeveelheid particuliere feitenkennis. Men dient niet enkel te weten te komen wie over welke capaciteiten, talenten en mogelijkheden beschikt, men moet ook op de hoogte zijn van de sociaal-economische omgeving van de verschillende individuen in de catallaxy. Kortom, een gelijke kansenpolitiek is voor Hayek onmogelijk omdat ze onverenigbaar is met zijn beperkt rationeel mensbeeld. Voor Hayek is de procedurele rechtvaardigheid de enig mogelijke variant in de spontane orde. Het besef van de beperktheid van de menselijke rede kan niet anders dan leiden tot een dergelijke rechtvaardigheidsinvulling. Elke andere uitgangstelling, moet volgens Hayek uiteindelijk resulteren in de vernietiging van de catallaxy.

### 1.3. *Is de dichotomische opsplitsing tussen distributieve en procedurele rechtvaardigheid echt wel zo absoluut?*

Zoals reeds gezegd, is voor Hayek het rechtvaardigheidsconcept in een spontane orde noodzakelijkerwijs van procedurele aard. Als alle individuen, die deelnemen aan het catallaxy-spel, de regels van dat spel eerbiedigen, dan, zo zegt Hayek, is er sprake van rechtvaardigheid. Het zijn dus deze spelregels of procedures die de essentie vormen van de procedurele variant. In de vorige paragraaf hebben we gesteld dat Hayek deze spelregels bestempelt als “*rules of just conduct*”. Deze abstracte (=doelonafhankelijke) gedragsregels bakenen als het ware een soort actieterrein af, waarbinnen ieder individu vrij kan experimenteren met zijn talenten, vaardigheden en kennis (Hayek, 1976, 36-37). Wanneer we nu stellen dat iedereen in de catallaxy recht heeft op een eigen experimenteerterruimte, dan zeggen we eigenlijk dat ieder individu dient te beschikken over een gelijke hoeveelheid rechten en vrijheden. Uiteraard gaat het dan niet om sociaal-economische rechten, maar wèl om de klassieke liberale rechten, zoals geformuleerd door John Locke, zijnde “*life, liberty and property*”. Maar, wie zegt dat iedere catallaxy-speler recht heeft op een individuele experimenteerterruimte, zegt eigenlijk ook dat iets of iemand de plicht heeft om deze ruimte te garanderen. Dit iets of iemand is voor Hayek de overheid.

Het is de overheid die er moet voor zorgen dat eenieder kan beschikken over een gelijke vrijheidsruimte bij het nastreven van de eigen specifieke doelstellingen. Deze laatste stelling kunnen we ook op een enigszins andere manier formuleren: de overheid moet *een gelijke distributie* garanderen van (liberale) rechten en vrijheden. Dit veronderstelt dat er een centraal orgaan moet bestaan dat een geheel van niet-materiële goederen (rechten en vrijheden) op een bepaalde wijze (=gelijke verdeling) moet verdelen. Of nog, een procedurele verdeling van sociaal-economische goederen in de catallaxy, veronderstelt een gelijke verdeling van liberale rechten en vrijheden. Er kan inderdaad maar sprake zijn van een rechtvaardige en onpersoonlijke distributie van de

materiële welvaart in een samenleving, als er een opgelegde distributie bestaat van rechten en vrijheden.

Dit betekent meteen ook dat de hayekiaanse opsplitsing tussen distributieve en procedurele rechtvaardigheid toch enigszins moet gerelativeerd worden. De procedurele variant impliceert immers zelf een distributieve variant. Zonder de gelijke distributie (verdelingsresultaat staat centraal, dus distributieve rechtvaardigheid) van de liberale rechten en vrijheden, kan er eenvoudigweg geen sprake zijn van procedurele rechtvaardigheid. Deze vaststelling laat ons toe de procedurele variant op een “distributieve” wijze te formuleren: ieder individu heeft recht op een gelijke hoeveelheid (liberale) rechten en vrijheden.

## 2. Is Hayeks merkwaardige interpretatie van het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept legitiem?

Zoals reeds gesteld, bestaan er voor Hayek geen fundamentele meningsverschillen met Rawls over de invulling van het rechtvaardigheidsconcept. Ook voor Rawls, zo zegt Hayek, is er maar één valabele rechtvaardigheidsinvulling van toepassing in onze hedendaagse uitgebreide samenleving: de procedurele variant. Vooraleer we echter de legitimiteit van deze interpretatie gaan controleren, moeten we ons de vraag stellen waarop Hayek zich baseert. Hoe komt Hayek erbij het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept op dergelijke manier te interpreteren?

### 2.1. Waarop baseert Hayek zijn merkwaardige interpretatie?

Opmerkelijk is dat Hayek deze veronderstelde gelijkenis nergens uitdrukkelijk aantoonst. Zoals reeds gezegd, verwijst Hayek slechts éénmaal naar Rawls' sociale rechtvaardigheidstheorie. Hierbij gaat het dan meer in het bijzonder om een citaat uit een essay van Rawls uit 1963, met als titel “Constitutional Liberty and the Concept of Justice”. Het citaat luidt als volgt:

*“Put another way, the principles of justice do not select specific distributions of desired things as just, given the wants of particular persons. This task is abandoned as mistaken in principle, and it is, in any case, not capable of a definite answer. Rather, the principles of justice define the constraints which institutions and joint activities must satisfy if persons engaging in them are to have no complaints against them. If these constraints are satisfied, the resulting distribution, whatever it is, may be accepted as just (or at least not unjust).”* (Rawls geciteerd in Hayek, 1976, 166).

Hayek vermeldt dit citaat aan het einde van het negende en ook centrale hoofdstuk van “The Mirage of Social Justice”, een hoofdstuk met als titel “Social or Distributive Justice”. Voor Hayek illustreert dit uittreksel op een duidelijke wijze dat hetgeen Rawls zegt over sociale rechtvaardigheid in niets verschilt van zijn eigen visie. Hayek zegt “This (de door hem geciteerde tekst van Rawls) is more or less what I have been trying to argue in this chapter” (Hayek, 1976, 100). Vraag is natuurlijk of dit wel zo is. Of nog, vormt de door Hayek aangehaalde tekst van Rawls wel een goede omschrijving van wat Hayek “procedurele rechtvaardigheid” pleegt te noemen?



## 2.2. Een analyse van het door Hayek gekozen basiscitaat.

Zoals we reeds weten, kan de essentie van Hayeks procedurele rechtvaardigheidsvariant in het kort omschreven worden als “het beginsel dat niet het verdelingsresultaat, maar wèl de manier waarop de verdeling tot stand komt, onderwerp is van sociale rechtvaardigheid”. Een eerste opmerkelijke vaststelling is dat Rawls in het door Hayek aangehaalde citaat spreekt over “rechtvaardigheidsprincipes”, en niet, zoals Hayek, over procedurele of distributieve rechtvaardigheid. Hayek vermijdt het begrip “rechtvaardigheidsprincipe”, omdat het distributieve implicaties heeft. Dit is niet helemaal ten onrechte. Een rechtvaardigheidsprincipe is nu eenmaal een verdelingsprincipe: het geeft weer wie, wat moet krijgen in de samenleving. In de vorige paragraaf hebben we echter gezien dat de strikte opsplitsing tussen distributieve en procedurele rechtvaardigheid, enigszins moest gerelativeerd worden. Opdat de verdeling van de sociaal-economische goederen rechtvaardig zou verlopen, moet ieder naar eigenbelang strevend individu kunnen beschikken over een gelijke “experimenteerruimte”. Deze vaststelling liet ons toe de procedurele variant op de volgende “distributieve” manier te formuleren: ieder individu heeft recht op een gelijke hoeveelheid (liberale) rechten en vrijheden. Bij dit principe gaat het dus essentieel om de aanwezigheid van een set van abstracte spelregels, waarvan ieder individu de naleving kan claimen tegenover de overheid.

Een tweede vaststelling is dat Rawls het in de hierboven geciteerde tekst niet heeft over de *eigen* rechtvaardigheidsprincipes, die we kennen vanuit “A Theory of Justice”, maar over rechtvaardigheidsprincipes in het algemeen. Wat mag men van deze principes verwachten en wat niet? Wat men in ieder geval niet mag verwachten, stelt Rawls, is dat rechtvaardigheidsprincipes een bepaalde rechtvaardige distributie van gewenste zaken kunnen garanderen. Rechtvaardigheidsprincipes kunnen nu éénmaal niet omgezet worden in sociale structuren die te allen tijde een voor iedereen aanvaardbaar verdelingspatroon produceren. Wat we er wel van kunnen verwachten, stelt Rawls in het tweede gedeelte van de tekst. Rechtvaardigheidsprincipes, zo zegt Rawls, bepalen een set van beperkingen (constraints), waaraan het geheel der sociale interacties moet onderworpen zijn. Als het geheel der interacties zich afspeelt binnen dit kader van gestelde beperkingen, dan kan, zo gaat Rawls verder, het uiteindelijk verdelingsresultaat, wat dat ook moge zijn, niet echt onrechtvaardig zijn.

Nu, is dit ook niet de essentie van Hayeks procedurele rechtvaardigheid? Schijnbaar wel, want ook Hayek heeft het over een soort systeem van beperkingen waarbinnen het geheel der sociale interacties zich dient af te spelen. Hayek spreekt echter niet over “constraints”, maar over een legaal kader van regels van rechtvaardig gedrag. Kortom, Rawls schijnt het in de door Hayek aangehaalde tekst inderdaad te hebben over wat Hayek noemt procedurele rechtvaardigheid. Maar, betekent dit ook dat Hayeks rechtvaardigheidsvisie werkelijk in niets verschilt van die van Rawls? Niet noodzakelijk. Zo zegt Rawls het volgende over het uiteindelijke verdelingsresultaat.

*“If these constraints are satisfied, the resulting distribution, what ever it is, may be accepted as just (or at least not unjust)”* (Rawls geciteerd in Hayek, 1976, 166).

Voor Rawls kan het distributieresultaat dus wel degelijk als rechtvaardig (of onrechtvaardig) bestempeld worden. Hayek daarentegen stelt uitdrukkelijk dat dit niet kan.

Het resultaat van een procedurele verdeling is niet rechtvaardig of onrechtvaardig, om de eenvoudige reden dat er niemand echt verantwoordelijk voor kan gesteld worden.

*"It is, of course, tempting to call 'just' a state of affairs that comes about because all contributing to it behave justly (or not unjustly); but this is misleading where, as in the case of a spontaneous order, the resulting state was not the intended aim of the individual actions."* (Hayek, 1976, 33).

Een tweede bedenking is ietwat fundamenteeler van aard. Zoals reeds gesteld, heeft Rawls het in de door Hayek aangehaalde tekst enkel over de aard van de rechtvaardigheidsprincipes in het algemeen. Rawls had het er dus niet specifiek over de eigen invulling van het rechtvaardigheidsconcept. Men zou echter terecht kunnen opmerken dat wanneer Rawls opmerkingen maakt over de algemene aard van de rechtvaardigheidsprincipes, deze ook wel van toepassing zouden zijn op het eigen rechtvaardigheidsconcept. Maar is dit wel het geval? In de volgende paragraaf zullen we nagaan in hoeverre Rawls' rechtvaardigheidsprincipes, zoals geformuleerd in "A Theory of Justice", effectief als hayekiaans procedureel kunnen beschouwd worden.

### 2.3. *Is Rawls' rechtvaardigheidsconcept wèl hayekiaans procedureel?*

Laten we beginnen met de rechtvaardigheidsprincipes van Rawls weer te geven.

*"First: each person is to have an equal right to the most extensive basic liberty compatible with a similar liberty for others.*

*Second: social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) reasonably expected to be to everyone's advantage, and (b) attached to positions and offices open to all."*

(Rawls, 1972, 60).<sup>3</sup>

Een eerste opmerkelijke vaststelling is dat Hayeks procedurele variant, die we in het vorige hoofdstuk gedefinieerd hebben als "ieder individu heeft recht op een gelijke hoeveelheid (liberale) rechten en vrijheden", veel gelijkenis vertoont met Rawls' eerste principe. In beide gevallen gaat het over het afbakenen van een persoonlijk actiedomein. In beide gevallen wordt er gesteld dat ieder individu recht heeft op een zo ruim mogelijke experimenteerruimte. Maar wat met het tweede gedeelte van het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept? Dit bestaat uit twee deelprincipes: het verschilprincipe (principe 2a.) en het principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen (principe 2b.). Het procedureel karakter van deze twee deelprincipes ligt echter heel wat minder voor de hand.

Laten we beginnen met het eerste deelprincipe, het zogenaamde verschilprincipe. Dit principe stelt dat de sociale en economische ongelijkheden zodanig moeten verdeeld worden dat ze in eenieders voordeel werken. Procedureel of niet? Iemand die dit principe zou herformuleren als "de spelregels in de samenleving moeten zodanig zijn

<sup>3</sup> Dit is wat Rawls noemt de eerste formulering van de rechtvaardigheidsprincipes. In de loop van zijn betoog werkt Rawls deze principes verder uit. Op p. 302 van "A Theory of Justice" geeft hij een volledig uitgewerkte versie van deze twee principes.

dat de sociale en economische ongelijkheden in ieders voordeel werken”, is geneigd om dit principe te bestempelen als procedureel. Immers, het gaat hier om een set spelregels, en wie zegt spelregels, zegt procedures, en wie zegt procedures, zegt procedurele rechtvaardigheid. De vraag is echter of we het verschilprincipe wel op dergelijke manier mogen formuleren? Is het wel mogelijk om de spelregels van onze complexe samenleving op een zodanige wijze te formuleren dat de sociale en economische ongelijkheden in eenieders voordeel werken?

De toenemende kennis van sociale en economische fenomenen, en de groeiende capaciteit om met steeds meer particuliere feiten tegelijkertijd rekening te houden, laten ons vandaag de dag toe om op relatief succesvolle wijze aan “stuksgewijze sociale bouwkunde” (Popper, 1974, 73)<sup>4</sup> te doen. Het is dus ongetwijfeld mogelijk, zij het tot op zekere hoogte en op een zeer stapsgewijze manier, om onze sociale en economische structuren zodanig te ontwerpen dat ze aan het verschilprincipe voldoen. Wanneer we dan stellen dat er sprake is van rechtvaardigheid als deze geconstrueerde regels door iedereen gerespecteerd worden, dan gaat het hier toch om procedurele rechtvaardigheid. Of niet? Wel niet noodzakelijk. Het gaat hier wel om procedurele rechtvaardigheid, maar gaat het ook om procedurele rechtvaardigheid, zoals Hayek die bedoelt?

Laten we even terugkeren naar Hayeks dichotomische samenlevingsvisie. Deze visie houdt in dat er ofwel sprake is van een spontane orde, ofwel van een opgelegde orde. Nu, zo gaat Hayek verder, binnen elk van deze twee structuren bestaat er een specifiek soort spelregels. De gedragsregels binnen een spontane orde zijn die niet van een opgelegde orde, en omgekeerd. Zo is er binnen de eerste soort samenlevingsorde sprake van wat Hayek noemt “nomos”. Dit zijn abstracte (= doelonafhankelijk) regels, die leiden tot “*the formation of an equally abstract and end-independent spontaneous order or cosmos*” (Hayek, 1991, 362). Binnen een opgelegde orde of taxis zijn heel andere regels van toepassing. Hier gaat het niet om doelonafhankelijk regels, maar wel om specifieke doelgerichte regels. Het zijn organisatieregels, ontworpen met het oog op het bereiken van een bepaalde doelstelling. Hayek noemt ze “thesis”.

De kernvraag is nu: moeten we onze stapsgewijze geconstrueerde spelregels bestempen als “nomos” of als “thesis”? Kunnen we zeggen dat spelregels, geconstrueerd met het oog op een zeer specifieke verdeling van sociale en economische ongelijkheden in die samenleving beschouwen als doelonafhankelijk? Dit is een stelling die moeilijk houdbaar is. Het gaat namelijk om regels of structuren die ontworpen zijn met een zeer specifiek doel: de sociale en economische ongelijkheden in de samenleving zodanig verdelen dat ze ten goede komen van iedereen. We hebben dus eerder te maken met “thesis” dan met “nomos”. Dit geeft dan volgens Hayeks logica het volgende resultaat: wie zegt thesis, zegt opgelegde orde (taxis) en wie zegt taxis, zegt distributieve rechtvaardigheid. Kortom, het in spelregels getransformeerd verschilprincipe is niet hayekiaans procedureel, maar wel distributief van aard.

En wat met het tweede deelprincipe? Is het zogenaamde principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen hayekiaans procedureel? Een eerste vraag die we ons hierbij moeten stellen is, wat bedoelt Rawls met “*a fair equality of opportunity*”? Betekent het

<sup>4</sup> Rawls bespreekt de problematiek van “social engineering” ondermeer in “A Theory of Justice” p. 274-284 (§ 43). Daar heeft hij het over de constructie van de “background institutions for distributive justice”.

dat ieder individu in de samenleving over *gelijke* startkansen moet kunnen beschikken? Indien Rawls dit bedoelt, dan kan er van hayekiaanse proceduraliteit geen sprake zijn. Inderdaad, zoals we gesteld hebben in de eerste paragraaf, zijn voor Hayek gelijke kansen uitgesloten. Immers, zo'n kansengelijkheid veronderstelt de aanwezigheid van een alwetend distributief orgaan dat erop toeziet dat iedereen, op ieder ogenblik over dezelfde kansen beschikt. Is dit wat Rawls bedoelt met zijn tweede deelprincipe? Is Rawls een voorstander van het zogenaamde handicapsysteem? Rawls stelt uitdrukkelijk dat dit niet het geval is, alhoewel niemand, zo voegt hij eraan toe, zijn grotere natuurlijke capaciteiten verdient.

*"No one deserves his greater natural capacity nor merits a more favorable starting place in society. But it does not follow that one should eliminate these distinctions. There is another way to deal with them. The basic structure can be arranged so that these contingencies work for the good of the least fortunate."* (Rawls, 1972: p. 102).

Maar, wat wil dit nu eigenlijk zeggen? Rawls is inderdaad geen voorstander van een zogenaamd handicapsysteem, dat bijvoorbeeld zou inhouden dat diegenen met een hogere intellectuele begaafdheid onderwijs zouden krijgen van een lagere kwaliteit. Neen, Rawls stelt dat diegenen met een hogere intellectuele begaafdheid een onderwijs moeten genieten dat hen toelaat de talenten waarover ze beschikken maximaal te ontwikkelen, *op voorwaarde* dat deze ontwikkeling ook ten goede komt van de ontwikkeling van de minder talentrijke individuen. Of anders gesteld, door de sociaal-economische ongelijkheden zo te ordenen dat ze ten goede komen van iedereen, wordt er geen echte *gelijkheid* van startkansen gecreëerd, maar wél een *eerlijke* gelijkheid van kansen. Door een bepaalde ordening van sociaal-economische ongelijkheden verwerken minder getalenteerde individuen startkansen waarover ze niet zouden kunnen beschikken in een strikt egalitaire samenleving.

De vraag is nu of dit principe van de eerlijke gelijkheid der kansen hayekiaans procedureel is. Uit de hierboven gestelde redenering blijkt duidelijk dat er een zeer nauwe verwantschap bestaat tussen dit tweede deelprincipe (2b) en het zogenaamde verschilprincipe. Inderdaad, het principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen vloeit als het ware voort uit de realisatie van het verschilprincipe. Nu, gezien deze nauwe band met het distributieve verschilprincipe, moeten ook bij het hayekiaans procedurele karakter van het principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen de nodige vraagtekens geplaatst worden. Net als bij de realisatie van het verschilprincipe, is er ook hier sprake van "organisatieregels", die tot doel hebben eenieder in de samenleving optimale startkansen te bezorgen.

Noch het verschilprincipe, noch het principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen kan bestempeld worden als hayekiaans procedureel. Het gaat integendeel om wat Hayek noemt distributieve rechtvaardigheidsprincipes. Dit maakt dan ook dat we Hayeks interpretatie van het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept niet als legitiem kunnen beschouwen.

### 3. Besluit

Wanneer de neo-liberaal Hayek in de inleiding van “The Mirage of Social Justice” stelt dat wat Rawls te zeggen heeft over sociale rechtvaardigheid niet fundamenteel verschilt van zijn eigen visie over dit onderwerp, dan is dit op z’n minst een intrigerende stelling. In dit artikel was het dan ook de bedoeling om na te gaan of Hayeks interpretatie van het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept wel als legitiem kan beschouwd worden. Hiertoe hebben we getracht een antwoord te formuleren op twee vragen: (1) op basis van wat formuleerde Hayek zijn uitspraak, en (2) liet deze grond Hayek ook toe om te komen tot die stelling? Hayek formuleerde zijn specifieke interpretatie op basis van een citaat uit een essay van Rawls uit 1963. Dit citaat scheen Hayek, op het eerste gezicht althans, gelijk te geven, want ook in dit essay schijnt Rawls een lans te breken voor een procedurele rechtvaardigheidsvariant. Wat Hayek echter niet deed, is zijn eigen rechtvaardigheidsvisie confronteren met het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept, zoals dat geformuleerd werd in “A Theory of Justice”. Indien hij dat gedaan had, dan had Hayek gemerkt dat de verschilpunten met Rawls meer waren dan alleen maar verbaal van aard. Inderdaad, zowel het verschilprincipe als het principe van de eerlijke gelijkheid der startkansen kunnen niet meteen beschouwd worden als zijnde hayekiaans procedureel. Beide deelprincipes vereisen namelijk voor hun realisatie de met de opgelegde orde verbonden organisatieregels (thesis), en niet de met de spontane orde verbonden doelonafhankelijke regels (nomos). Dit betekent meteen ook dat vanuit Hayeks rechtvaardigheidsvisie Rawls’ concept van sociale rechtvaardigheid niet als procedureel, maar eerder als distributief moet beschouwd worden. Om die reden kan Hayeks interpretatie van het rawlsiaanse rechtvaardigheidsconcept dan ook niet als legitiem aanzien worden.

### Literatuur

HAYEK F.A.(1960), *The Constitution of Liberty*, Routledge & Kegan Paul, London

HAYEK F.A.(1971), *The Road to Serfdom*, Routledge & Kegan Paul, London

HAYEK F.A.(1973), *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Volume I: Rules and Order*, Routledge & Kegan, London

HAYEK F.A. (1976), *Law, Legislation and Liberty. Volume II: The Mirage of Social Justice*, Routledge & Kegan, London

HAYEK F.A.(1989), *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, Routledge, London

HAYEK F.A.(1991), *Economic Freedom*, Blackwell, Oxford

MILLER D. (1976), *Social Justice*, Clarendon Press, Oxford

PERELMAN C. (1990), *Ethique et droit*, Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles

POPPER K.R.(1974), *De armoede van het historicisme (The Poverty of Historicism)*,  
Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen

RAWLS J. (1972), *A Theory of Justice*, Clarendon Press, Oxford

TIVEY L. & WRIGHT A., *Political Thought Since 1945*, Elgar, Aldershot